

I.

**Könyvtárak szerepe, követelmények meghatározása,
szervezeti kérdések**

Készült

*az MKM Könyvtári osztály által végzett felmérés
dokumentumainak figyelembevételével*

1. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer célja

Könyvtárakra alapuló országos információs rendszer kialakítása; a folyamatosan építendő, nyilvános használatra szánt valamennyi adatbázis hálózaton keresztüli, egységes eljárások használatával történő elérése; egységes, feladatmegosztáson alapuló országos rendszer működtetése. Az Országos Információs Rendszer bekapcsolása más nemzeti és nemzetközi, azonos típusú rendszerekbe. Részvétel a nemzetközi könyvtári információs és dokumentációs szervezetek munkájában a kompatibilitás érdekében.

Az ország könyvtárait - mint működésükben egységes egész rendszerre - alapozott szolgáltatások nyújtása, a rendszerben működő intézmények ill. a rendszerhez forduló egyedi felhasználók számára:

a dokumentumellátás területén:

- publikált dokumentumok rendelkezésre bocsátásával. A rendszer egésze szempontjából ez elsősorban a könyv- és időszaki kiadványok (sorozatok és folyóiratok) dokumentumtípusra terjed ki. A szaktudományok területén ezen túlmenően vállalhatja további dokumentumtípusok beszerzését, mint pl. doktori disszertációk, kutatási jelentések, stb. - ez azonban nem a rendszer egészének, hanem az egyes ágazati rendszereknek a célja.

A dokumentumokhoz való hozzáférhetőség azt jelenti, hogy meg kell határozni a könyvtári állománynak azt a részét, amelynek feltétlenül meg kell lennie az országban és a dokumentumoknak azt a körét, amelyeket más úton, tehát könyvtárközi kapcsolatok révén képes a rendszer megszerezni és közvetíteni.

a szakirodalmi információ-ellátás területén:

- teljes körű, bibliográfiai szintű eligazodás/tájékoztatás nyújtása a világ dokumentumtermelésében, elsősorban a könyvek és időszaki kiadványok terén. Az egyes ágazatoknál vagy területeknél ennél mélyebb, és további dokumentumtípusok, ill. szakirányú tájékoztatás biztosítása is elképzelhető.

E kettős céllal a rendszer lényegében a nemzetközi UAP (Kiadványok Egyetemes Elérhetősége) és a UBC (Egységes Bibliográfiai Számbavétel) elvét követi, melyekhez Magyarország már megelőzően csatlakozott, a programokban való részvétele azonban nem teljeskörűen működött.

A Országos Szakirodalmi Információs Rendszer az önálló könyvtárak együttműködése alapján, virtuális eszkékként kell működjék. Ahhoz, hogy feladatainak megfeleljen, újra kell fogalmazni a könyvtárügyben már létező együttműködési formákat, a könyvtárközi kapcsolatokat, folyamatokat.

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer önálló eszkékként része a világ információellátó rendszereinek, működését a nemzetközileg elfogadott szabályrendszerek határozzák meg. A rendszer tagintézményei egyben önállóan is kapcsolódnak a rokon, ill. azonos típusú külföldi intézményekhez, ezeket a kapcsolatokat önállóan építik a rendszer egészére vonatkozó követelmények figyelembevételével.

A Szakirodalmi Információs Rendszer tagintézményeinek mindig kettős funkciója kell legyen:

- az egyik feladatot a mindenkori fenntartó által meghatározott célokból szükséges levezetni,
- a másik feladatkör az országos rendszerben való részvétel alapján fogalmazódik meg.

A tagintézmények finanszírozásában is meg kell teremteni ezt a kettőséget, amelynek az a következménye, hogy a fenntartó a saját céljainak megfelelő szinten tartja fenn a könyvtárat, az Országos Szakirodalmi Információs Rendszerből az adott intézményre háruló feladatok ellátását pedig további központi pénzforrásokból kell biztosítani, hogy a helyi feladatokon túlmenő vállalásokat a könyvtárak teljesíteni tudják.

2. A teljes rendszer magintézményeinek szerepköre, feladatai, a feltételek meghatározása szintenként

(Lásd még: 1. sz. függelék)

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működésén belül különbséget kell tenni a résztvevő könyvtárak feladatai, szerepköre és a könyvtári ellátás mikéntje között. (Elképzelhető ugyanis, hogy olyan területeken is ki lehet elégíteni a rendszerhez érkező információs igényeket, ahol nem működik a mai értelemben vett könyvtár, hanem ennek a rendszernek csak valamilyen végállomása.)

Ez a célkitűzés megvalósítja azt az elvet, hogy Magyarországon valamennyi könyvtár úgy működjék, mintha egyetlen corpus-t alkotna az állománya, és mintha a könyvtárak nyilvántartásai, egy - bár nagyon differenciált - nyilvántartásként működnének. Ez úgy valósítható meg, ha - hagyományos különbségekre építve - a könyvtárak között az alábbi szerepköröket határozzuk meg:

- a nagy állományú könyvtárak nagyobb részt kell vállaljanak az országos ellátásban,
- léteznek olyan könyvtárak, amelyek kisebb részt tudnak ebből vállalni, de a többi könyvtár szolgáltatását közvetíteni tudják a hozzájuk fordulóknak számára,
- a harmadik típusba pedig azok a könyvtárak sorolódnak, melyek méreteik és képességeik miatt nem tudnak az országos rendszer számára szolgáltatásokat nyújtani, de a használók számára szolgáltató helyként működhetnek.

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működőképességét csak e három szintben meghatározott könyvtárak pontos együttműködése biztosíthatja

- a szolgáltatások fajtái és iránya, valamint
- a felhasználók típusai miatt.

A rendszer magintézményei:

- a nemzeti könyvtár,
- a tudományos és országos feladatkörű szakkönyvtárak,
- az egyetemek központi könyvtárai.

A második körbe tartoznak a transzmissziós szerepkört betöltő ún. közvetítő könyvtárak. Típusai:

- felsőoktatási központi könyvtárak,
- kutatóhelyek könyvtárai,
- nagyobb közművelődési könyvtárak (megyei, ill. regionális szerepkörük miatt jelentős városi könyvtárak).

A harmadik szinten a receptorok állnak, mindazok - a fenti intézményeken túl -, akik az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatásait fogadják. Ezek lehetnek

- kisebb közművelődési könyvtárak,
- kisebb szakkönyvtárak,
- egyéb intézmények, vállalatok,
- egyéni használók,

akik rendelkeznek mindazokkal az eszközökkel, amelyek a rendszer egészére való kitekintést biztosítják. Ha a szolgáltatás a dokumentumellátásra is kiterjed, akkor ez csak a valamelyik szinten a rendszerhez tartozó könyvtáron keresztül történhet.

Az egyes szintek technikai felszerelésének biztosítania kell a különböző szintű intézmények szolgáltatásainak közvetlen elérését, oly módon, hogy a tagintézmények ne csak a velük közvetlen kapcsolatban (mellé vagy fölérendelt viszonyban) álló intézményekhez, hanem szabadon, bármely könyvtárhoz fordulhassanak.

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatási rendszerét a nemzeti és országos központi szolgáltatások alkotják. Ezért természetszerű, hogy a magintézmények köre - a hagyományosan kialakult - központi funkciókat ellátó intézményekre korlátozódik.

A magintézmények kötelezettek a gyűjtőkörükben meghatározott tudományterületek dokumentumainak gyűjtésére, feldolgozására, szolgáltatására; a kapcsolatos szakirodalmi tájékoztató eszközök beszerzésére (segédkönyvek, speciális dokumentumok, adatállományok, CDROM-ok, stb.), a bennük lévő információk szétsugárzására. Betölthetnek regionális funkciót is. A diszciplináris szerepkör vállalásával a könyvtárnak biztosítania kell azt az állományi minimumot, amely az országos ellátáshoz szükséges; rendelkeznie kell azokkal az eszközökkel, amelyekkel a tájékoztatás biztosítható és rendelkeznie kell azokkal az eszközökkel is, amelyek a színvonalas szolgáltatást, beleértve az eredeti dokumentum (eredeti vagy másolati) szolgáltatását, fordítását, tömörítését lehetővé teszik (humán és technikai erőforrások).

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működtetéséhez ezek kiépítése, a ráfordítás költségei elengedhetetlenek!

A közvetítő, ill. transzmissziós szerepkört vállaló könyvtárak leggyakrabban egyben regionális központok is. Feladatuk, hogy meghatározott tudományterületen és meghatározott körben vállalnak tovább-szolgáltatást, ill. terjesztést, esetenként értékhozzaó feladatok ellátásával.

A fogadó/receptor könyvtárak a számukra biztosítandó eszközökkel veszik igénybe a szolgáltatásokat és adják tovább a végfelhasználók számára. A dokumentumellátás területén felelősek a kölcsönzött dokumentumért, biztosítva ezzel a szolgáltatott dokumentum könyvtári ellenőrzését is.

3. Állományelemzés, gyűjtőköri egyeztetés. Az állománygyarapításikeretek meghatározása. Az állományok elhelyezése

A rendszer tagintézményeinek dokumentumellátottságáról felmérést kell készíteni - a rendszer céljához viszonyítva. Első lépésként az első és második szinthez tartozó könyvtárakban állományhasználati elemzésekkel:

- forgalmi statisztika elemzése egy adott időszakra, ill. kurrensen,
- forgalmi statisztika elemzése szolgáltatás-típusonként,
- a nem teljesített kölcsönzések elemzése, az alábbiak szerint és ezek kombinációjával:
 - a kérés tárgya (szakcsoportja),
 - a nem teljesítés oka,
 - a teljesíthetőség feltétele,
 - a nem teljesített kérések aránya,
- könyvtárhasználati szokások vizsgálata,
- hálózati szolgáltatás-kérések vizsgálata.

A vizsgálat eredményeként megállapítandó az adott könyvtár funkciója szerint megkívánt

- gyűjtőkör szakterületei,
- az alapfeladat teljesítéséhez beszerzendő dokumentumok típusai, példányszámok e típusok függvényében, stb., akár az egyedi dokumentum meghatározásáig is.

A résztvevő könyvtárak igényeinek összesítésével és közös megegyezéssel (szerkesztéssel) létre kell hozni a Szakirodalmi Információs Rendszer gyűjtőköri kódexét, amely meghatározza a résztvevő intézmények fő- és kiegészítő szakterületének megfelelő gyűjtőkörét, ahol lehetséges, a rendszer egészére vonatkozó kitekintéssel, kiküszöböli a redundáns beszerzéseket. Egyben meghatározza az általánosan szükségesnek ítélt és ezért többszörösen beszerzendő dokumentumok típusait (segédkönyvek, tájékoztató eszközök, stb.).

Az elmúlt 40 év beszerzési lehetőségei és politikája megköveteli a magintézmények állományelemzését abból a szempontból is, hogy az adott tudományterület alapvető kiadványainak birtokában van-e? Tényszerű szakterületi vizsgálatok szükségesek; javasoljuk a tudománymetria és más elemző módszerek bevezetését a hiányzó állományrészek megállapítására. Továbbá szükséges még ehhez az adott könyvtárak gyarapításával foglalkozó szakemberek munkája is, hogy összevegyék a meglévő állományt a hasonló szerepet betöltő nyugateurópai könyvtárak releváns állományrészével, ill. a kiadók listáival. (Ez történhet nyomtatott katalógusokból is, de ha lehetséges, online keresésekkel, vagy még inkább az egyes könyvtárak CDROM-kiadványainak használatával.)

Az állományelemzési vizsgálat lezárása előtt is megállapítható, hogy a hazai könyvtárak állománygyarapítási keretei nem elegendők a szakterületek által megkövetelt, színvonalas hazai és külföldi kiadású dokumentumok beszerzésére. A felmérések szerint a felsőoktatási könyvtárak körében megállapítható, hogy a beszerzendő dokumentumok éves mennyiségét (cim-, ill. példányszám) kb. két, két és félszeresére kellene növelni.

A dokumentum-beszerzési döntéseket segítik az állományelemzési vizsgálatok. A tapasztalt szerzeményezők megállapíthatják, hogy milyen típusú könyvek, ill. egyéb kiadványfajták azok, amelyek használatára csak ritka esetben kerül sor. Ezek használata a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésen keresztül történhet. A hazai dokumentumtermés teljes körben rendelkezésre kell álljon az Országos Széchényi

Könyvtárban, de emellett a rendszer intézményeiben a gyűjtőkörnek megfelelő dokumentumok beszerzése elengedhetetlen. Tanulmányi segédcszövegek esetében a szükséges példányszámokat a könyvtárhasználók igényei szabják meg. A kurrens külföldi beszerzések koordinálása a SZIM keretein belül elengedhetetlen. Nem törekedhetünk ui. a külföldi kiadványok teljességének beszerzésére, de fontosnak tartjuk, hogy a tudományterületekre vonatkozó színvonalas kiadványok legalább egy példányban, a megjelenéssel egyidejűleg az országba kerüljenek. A koordinálás eszközeivé válhatnak a központi katalógusok, ha feladatkörük kiegészül a megrendelt dokumentumok és a hozzájuk tartozó lelőhelyek nyilvántartásával.

Ennek megfelelően az állománygyarapítás hazánkban is több anyagi ráfordítást igényel, mert a hazai publikációk mellett a teljes külföldi piacot is figyelni kell.

Az állományelemzés szerves részét kell képezze, hogy a tagintézményekben már meglévő dokumentumok és példányszámok használata indokolja-e a helyben raktározást, vagy javaslat készíthető-e az állományapasztásra? A beszerzési szükségletek ismeretében intézményenként meghatározandó a tárolókapacitás szintje. Tekintettel arra, hogy a dokumentumok elhelyezése elsősorban a könyvtár alapfunkcióját érintik, a szükséges raktárak és azok megfelelő kezelhetőségének biztosítása a fenntartó kötelezettsége.

4. Országos feladatkörű 'tároló' és kölcsönző könyvtár feladatrendszerének, működtetési feltételeinek meghatározása

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer által megkövetelt dokumentumellátás állománynövelő hatással jár együtt. Ezért megoldandó, hogy

- a kurrens használatú dokumentumok tárolását az adott intézményhez csatlakoztatott raktárakban;
- a ritkán használt dokumentumokat központi tárolóraktárakban helyezték el.

A Szakirodalmi Információs Rendszer működtetéséhez feltétlenül szükséges egy bővített szemléletű 'tároló' funkciót ellátó szervezeti egység. Feladatkörét az egész rendszer szempontjából kívánatos meghatározni:

- a hazai és a külföldre irányuló könyvtárközi kölcsönzés (dokumentumellátás),
- a nemzeti dokumentumbázis összehangolt gyarapítása,
- ritkán használt, vagy feleslegessé vált állományrészek kivonásának következtében a dokumentumok továbbhasznosítása (főlöspéldány hasznosítás),
- az állományvédelem központi megoldása,
- részvétel a bibliográfiai adatcserében,
- információszolgáltatás.

A tárolókönyvtár kialakítása épülhet az Országos Széchényi Könyvtár azonos nevű szolgáltató részlegére, illetve működhet önállóan. Feltétlenül szükséges, hogy szakmai felügyeletében résztvehessen a rendszer magintézményeinek gyarapító szakembereiből létrejött tanácsadó bizottság.

A tárolókönyvtár működtetését feltételezi a hazai retrospektív állomány számítógépes feldolgozása, az adatbázis(ok) közvetlen elérése.

5. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszerhez tartozó tagintézmények állományának feldolgozása számítógépes adatbázisokban *(kurrens gyarapodás, meglévő állományok fokozatos, ún. retrospektív feldolgozása)*

A kiadványok elérhetőségét, a dokumentumellátást a formai és tartalmi feldolgozások, a lelőhelyek és/vagy a raktári jelzetek nyilvántartása biztosítja. A tagintézmények saját állományait hagyományos katalógusokban tárták fel, amelyet napjainkban már több helyen a könyvtár saját feldolgozású számítógépes adatállományai folytatnak ill. kiegészítenek. A rendszer működésének feltétele, hogy a tagintézmények teljes dokumentumállományáról hálózaton keresztül elérhető adatbázisok tájékoztassanak. A tagintézmények saját adatbázisaikat építhetik saját erőforrásokból, vagy a bibliográfiai adatcserében/átvételen való részvétellel.

5.1 Dokumentumtípusok

A könyvek és időszaki kiadványok - mint az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer alap dokumentumtípusai - feldolgozása kötelezően egységes követelmények (v.ö. 7. fej.) szerint kell történnjen.

Az egyéb dokumentumtípushoz tartozó könyvtári anyagok - az adatfeldolgozás egységes szempontjai szerint - az ágazati céloknak megfelelően dolgozandók fel (közös vagy önálló adatbázisokba) és a rendszer kiegészítő tájékoztató eszközeként alkalmazandók.

5.2 A feldolgozás alternatívái

- saját feldolgozás,
- külső (központi) feldolgozás átvétele, helyi adatokkal való kiegészítése.

Jelenleg egyik eljárás sem fedi le a könyvtárba érkező dokumentumok adatfelvételének teljességét, a központi feldolgozások átvétele pedig ma még igen ritka. A Szakirodalmi Információs Rendszer kifejlesztésekor a két módszer - feladatmegosztáson alapuló - együttes alkalmazása az ideális.

5.3 Források a bibliográfiai rekordok átvételéhez

A bibliográfiai adatok átvétele feltételezi a tagkönyvtárak katalogizáló munkájának megváltoztatását, új eljárások bevezetését. Megállapítható, hogy színvonalas adatbázisépítéshez az adatátvétel esetén katalogizálási és osztályozási ellenőrzés szükséges. Automatikus adatátvétel csak azonos nyelvű, azonos részlet-szabályokat alkalmazó szerkesztőségek között lehetséges.

5.3.1 Kurrens gyarapodás

- a hazai impresszum feldolgozásáért, nemzeti bibliográfiai kiadványokban és bibliográfiai adatcsere formátumban való közzétételéért, az adatok hálózati szolgáltatásáért a nemzeti könyvtár a felelős.
- külföldi kiadású dokumentumok. A beszerzések egy része (kb. 60 %) a nagyobb könyvtári katalógusokon (LC, OCLC), ill azok kiadványain (CDROM) keresztül elérhetők. Átvételük a helyi rendszerekbe nem csak az adatok kiegészítésével, hanem gyakran a bibliográfiai adatok módosításával kell járjon (az eltérő szabályok alkalmazása miatt).

5.3.2 Retrospektív feldolgozás (Lásd még 2. sz. függelék)

A tagintézmények állományának számítógépes adatbázisokban való feltárása a rendszer teljeskörű szolgáltatásának alapja, s egyben a rendszer kiemelt feladata.

A hagyományos katalógusokban - és esetenként az országos, regionális központi katalógusokban - már feltárt dokumentumok adatainak adatbázisba vitele világszerte komoly feladatot rótt a könyvtárakra. A szűkebben vett retrospektív feldolgozás (autopszia alapján újra katalogizálás) eljárását elsősorban a megvalósíthatatlansága miatt kell elvetnünk. A retrospektív konverzióknak nevezett eljárás - amelynek alkalmazása a rendszeren belül feltétlenül szükségessé válik - a katalógusok, bibliográfiák regisztráló adatainak mágneses adathordozóra való konvertálását jelenti.

A retrospektív konverziót igénylő állomány országosan jelentős számmal bír. Előkalkulációk szerint a hazai kiadású dokumentumok (könyvek, folyóiratok) bibliográfiai egysége kb. 1 millió, előfordulásuk a hazai könyvtárakban legalább 25-szörös, ez önmagában - helyi feldolgozással - kb. 25 millió rekordot jelentene.

A retrospektív konverzióra külföldön számos profitorientált cég alakult, amelyek Magyarországon is tartottak már reklám-bemutatókat. A tapasztalatok alapján a rendszerbe tartozó tagkönyvtárak állományának egységes feldolgozása és azok közös felhasználása érdekében az alábbi alternatívák adhatók:

a könyvtárak oldaláról:

- a) a retrospektív konverziót az egyes tagintézmények önállóan végzik/végeztetik,
- b) a tagintézmények állományát központi koordinálással, a már feldolgozott dokumentumok figyelésével (a duplikált rekordok kiküszöböléséért) együttesen végeztetik.

a feldolgozás oldaláról:

- a) valamely már működő külföldi cég megbízása,
- b) hazai, nem profitorientált cég felállítása, működtetése (többéves feladatként).

6. Nyilvános használatra szánt tájékoztatás a tájékoztatásról. (Közhasznú adatbázisok építése, szolgáltatása)

A Szakirodalmi Információs Rendszer hatékony használatát segíti elő, ha a rendszer adminisztratív központjában, vagy az azzal kapcsolatos legnagyobb kapacitású hálózati szolgáltatónál építik/működtetik a rendszer sokfelhasználós adatállományait (újra értelmezett központi szolgáltatások):

- több felhasználós, hálózati működtetésre vásárolt CDROM adatbázisok,
- több felhasználós, hálózati működtetésre vásárolt CDROM kiadványok,
- elektronikus publikációk,
- tájékoztatói tárgyú adatbázisok,
- un. 'könyvkereskedői' adatbázisok, amelyek a megrendeléseket támogatják,
- faktografikus adatbázisok,
- közhasznú adatbázisok.

Külön fejlesztést követel meg az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer egészéről, valamint a tagintézmények jellemzőiről épített tájékoztató adatbázis. A rendszer részletes tervének elkészítésével egyidejűleg el kell készíteni ennek az un. meta adatbázisnak a tervét is. Az adatbázis gyűjtőköre a Szakirodalmi Információs

Rendszerben résztvevő tagintézmények. Adatai a tagintézmények jellemző, részletekbe menő adatai (pl. adminisztrációs adatok; gyűjtőkori és mellékgyűjtőkori jellemzők; a nyilvántartások fajtái és jellemzői; a szolgáltatások fajtái és jellemzői; a bel- és külföldi intézményi kapcsolatok adatai, stb.). Az adatbázis célja az, hogy bármely felhasználó, bármely belépési pontról a lehető leggyorsabban és legteljesebben kapjon információt arról, hogy kérésével mely könyvtárat keresheti meg és onnan milyen formában kaphatja meg a választ.

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer adatbázisának karbantartása - időszakos, kötelező bejelentés alapján - központilag történik.

Uj fejlesztés kell legyen a tájékoztatási tárgyú adatbázisok egy része is. Pl:

- 'Books in print' típusú adatbázisok a tervezett hazai kiadványokról,
- A hazai folyóiratok tartalomjegyzékének nyilvántartása a referáló intézmény jelzésével.*

Tájékoztató típusú adatbázisnak tekinthetjük az Országos Széchényi Könyvtárhoz telepített minden lelőhely-nyilvántartó adatbázist is. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer teljes működése, a kereséseknek a virtuális könyvtárban való végrehajtása a távoli jövőben lelőhely-adatbázisok külön építését feleslegessé teheti, vagy jelentősen módosíthatja funkciójukat.

7. A rendszer könyvtártechnológiai követelményeinek meghatározása

(Lásd még 3. sz. függelék)

7.1 Formai feltárás

A könyvtári gyűjteményekben tárolt dokumentumok országosan egységes szabványok szerint kerülnek feldolgozásra (katalogizálás), melynek eredményeként hagyományosan a cédula ill. kötetkatalogusok, napjainkban pedig már az adatbázisok is létrejönnek.

A rendszerben résztvevő (első és második szintű) könyvtárak és információs intézmények számára kötelező, hogy a saját feldolgozáson alapuló információs szolgáltatás a szabványos, teljes bibliográfiai feldolgozás alapján történjen. A bibliográfiai adatcserében biztosítani kell a redukált rekordok alkalmazását is.

Központi - lehetőleg az Országos Széchényi Könyvtár feladatai közé sorolandó - feladat a formai feltárást segítő és egységesítő hazai besorolási adatok (un. authority állományok: név-, cím-, tárgyszó- és osztályozási tételek) állományainak létrehozása, adatbázisban tárolása és szolgáltatása.

A külföldi szakirodalom feldolgozásához szükséges megfelelő nemzeti/központi szintű besorolási adatállományok (név, cím, osztályozás) központi beszerzése és szolgáltatása tájékoztatási feladat is. Ésszerű, hogy e feladatot a hazai besorolási állományokat kezelő (külön erre a célra felállítandó) központi egység végezze. *A besorolási adatállományok gondozása központi, folyamatos karbantartást kívánna.*

* Az időszaki kiadványok részdokumentuma adatbázisainak építése ágazati feladat. A teljességről való tájékoztatás a Szakirodalmi Információs Rendszer feladata.

7.2 Tartalmi feltárás. Osztályozás, indexelés, tárgyszójegyzék (Lásd még 4. sz. függelék)

Egyrészt a szolgáltatásoknak az a mechanizmusa, amely számítógépes eljárásokon alapul, másrészt a megnövekedett dokumentum-mennyiség a tartalmi feltárásban részletesebb eljárást követel meg. Ennélfogva a különböző szintű és irányú indexelési eljárások között valamilyen átmenet létrehozása szükséges. Erre a szerepre egy általános tárgyszójegyzék alkalmazása a javasolt.

A dokumentumok tartalmi-tematikai leírására és visszakeresésére két feladat jelölhető meg. Első az Egyetemes Tizedes Osztályozási táblázatok fejlesztéseinek átvétele, ezek fordítása és a tájékoztató rendszeren keresztül közreadása, elérhetővé tétele, mivel a könyvtárak zöme jelenleg ezt használja és hosszú ideig még igényli.

A második feladat, hogy indexelési célokra szükséges elkészíteni egy általános tárgyszójegyzék családot, amely hiányzik könyvtáraink technológiai eszköztárából.

Elsőként egy kb. 100 ezres részletező lista készítendő el, felhasználva a már részben meglévő hazai eredményeket és kezdeményeket, valamint a külföldi általános tárgyszójegyzékeket.

A tárgyszójegyzék elkészítése számítógéppel támogatandó, a megfelelő kezelő szoftver központi beszerzése szükséges.

A feldolgozott adatok a magyar "Besorolási adatállomány - tárgyszavak" (subject authority) állományát képezik (v.ö. 7.1). Karbantartása központilag szükséges; szerepe van a hazai és a külföldre irányuló bibliográfiai adatcserében. Távlatilag szükséges a tételek megfeleltetése legalább az angol nyelvű subject authority-kkel.

7.3 Osztott katalogizálás

A szűkebben értelmezett osztott katalogizálás alatt az azonos szoftvert és szabályokat használó, egyidejű adatbevittel közös adatbázis építését lehetővé tevő eljárást értünk. Alkalmazható egy könyvtáron belül, vagy könyvtárak egy csoportjánál, amennyiben nem kívánnak önálló adatbázis építést végezni (legjellemzőbb használat: egyetemi központi és tagkönyvtárak együttese).

Tágabb értelemben használják az osztott feladaton alapuló katalogizálás megjelölésére - szintén a közösen kialakított egységes szabályok szerint - de már önálló adatbázisépítési céllal -, oly módon, hogy az egyedileg feldolgozott rekordokat adatátadással/átvétellel (le-, ill. betöltés) a többi adatbázis számára hasznosításra átadják.

A Szakirodalmi Információs Rendszerben mindkét katalogizálási eljárás - a tagintézmények megegyezésétől függően - megengedett.

7.4 A bibliográfiai adatcsere eszközei

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer tagkönyvtárai az adatállományok építéséhez, karbantartásához a saját adatbevétel mellett külső adatállományok átvételét is tervezik.

A bibliográfiai adatok cseréje mágneses adathordozón, ill. hálózaton a 70-es évek óta a különböző MARC-formátumok alkalmazásán és a bibliográfiai rekordok szerkezetének nemzetközi szabványán alapul (ISO 2709).

A forgalomban lévő könyvtári szoftverek nagy része kezeli (input-outputként) a fenti szerkezetben, ill. formátumban lévő rekordokat, ill. rendelkezik olyan paraméterezhető program-modullal, amely a különböző MARC formátumok fogadását biztosítja (pl. TINLIB).

A hazai bibliográfiai adatszere szabályozottságát biztosítja az MSZ 193-as szerkezeti szabvány, valamint a HUNMARC formátum. A rendszeren belüli bibliográfiai adatszere esetén az átadó-átvevő feleknek meg kell egyezniük a bibliográfiai rekordok kötelezően előírt adatféleségéről és mennyiségéről.

8. Az egységes szolgáltatásokhoz elengedhetetlen követelmények meghatározása

8.1 Könyvtári szoftverek jellemzői (Lásd még 5. sz. függelék)

A magintézményeknek és a fogadó/továbbszolgáltató intézmények közül azoknak, amelyek önálló adatbázist építenek, a különféle szolgáltatásokra is kiterjedő integrált könyvtári szoftverrel kell rendelkeznie, azaz: nem csak a hagyományos

- katalogizálásban,
- olvasói katalógus - tájékoztatásban,
- szerzeményezésben és
- kölcsönzésben

résztevő munkafolyamatok végzésére, adminisztrálására kell alkalmas legyen, hanem a rendszerben vállalt további feladatok adminisztrálására is (szolgáltatás-típusok és a kiegészítő nyilvántartások szerint). Biztosítania kell az adatszerében való részvételt (rekord- és file átadás, átvétel, átalakítás).

A kiválasztott szoftvereknek maradéktalanul teljesítenie kell a magyar könyvtárügyben elfogadott szabványok és szabályok követelményeit bármely, a magintézményben gyűjtött dokumentum típusa szerint, ill. a létrehozott, szolgáltatott információ kezelésében.

A kiválasztott szoftverek készülhetnek saját fejlesztésben vagy lehetnek szoftverházak termékei: forrásnyelvi alkalmazói programok vagy kulcsrakész rendszerek.* Mindkét esetben garanciát kell kapni arról, hogy a szoftverek hosszútávú karbantartása biztosított legyen. Lehetőleg el kell kerülni a meghatározott alkalmazásra, ill. meghatározott méretű adatállományra megszabott szoftver-vásárlásokat.

Az alkalmazott könyvtári szoftverek tekintetében jelenleg eléggé változatos a felhasználás mind a beszerzett szoftverek sokfélesége, mind az azonos szoftverek eltérő alkalmazása miatt. Feltehető, hogy a következő 5-10 évben a napjainkban működő rendszerek lecserélésre kerülnek. Legalább erre az időre - amennyiben a SZIM

*A külföldi kulcsrakész rendszerek olyan nagy könyvtári szolgáltatórendszerekre alapoztak, amelyek korán számítógépes szolgáltatásokká váltak, s ezzel egységes követelményeket határoztak meg a számítógépes rendszerek számára. Sajnálatosan ez Magyarországon nem alakult így: mind a számítógépes, mind a hagyományos könyvtári szolgáltatások tartalmukban és formáikban változatosak és így nem alakíthatták ki az egységes követelményrendszert sem.

működése eléri a kívánatos alkalmazási egységesítést - el kell érni, hogy a beszerzendő szoftverek kiválasztásában a szempontok egyöntetűek legyenek. Szükségesnek látszik, hogy vagy az IIFP, vagy a KMK felvállalja a szakértői és koordináló szerepet. (Központi beszerzések, árengedmény, stb.)

8.2. Közös parancsnyelv

A rendszerbe tartozó információ-szolgáltatások összessége virtuálisan egységes egész. Ennek megfelelően a szolgáltatások használatának követelménye az azonos, vagy könnyen konvertálható kezelés, a parancsnyelv egységesége is.

8.3. Karakterkészlet, rendezés

A könyvtári adatfeldolgozásban - a dokumentumok nyelvének sokfélesége miatt - nem elegendők a magyar helyesírást lehetővé tévő Latin 2, ill. PC/DOS 852-es karakterkészletek. A bibliográfiai rekordok adatrögzítésénél minimális követelmény a latin írású nyelvek ékezetes és speciális karaktereinek, valamint az egyéb írások transliterációs szabványaiban szereplő jelek alkalmazása (kb. 500 karakter), a rendszeren belül a végfelhasználó számára is láthatóvá és fogadhatóvá tétele (ill. a megfelelő szabályok szerinti ún. alapjelre való konvertálása).

A bibliográfiai adatcserében (és előreláthatóan az elektronikus kiadványokban) már a közeljövőben megjelenik a Unicode szabvány alkalmazása (ISO ajánlás). Ma már Magyarországon is forgalmaznak olyan könyvtári szoftvereket (TINLIB, VTLS, ALÉPH), amelynek egyik opciója kezeli a 16 bites karakterkódokat. Így a rendszer technikai tervezésénél ezzel a követelménnyel is számolni kell.

A nemzetközi könyvtári szolgáltatásokban egyre gyakrabban hangoztatott elv az, hogy a dokumentum nyelvén olvasó felhasználónak a dokumentum írásmódjában megjelenítve közöljék az információs adatokat. A UNIMARC-formátum kiterjesztése a különböző írásmódú bibliográfiai adatok közzlésére, a Unicode alkalmazása a bibliográfia adatcserében, valamint a technikai lehetőségek fejlődése, (amellyel a különböző írások megjeleníthetők) következményeként a közeljövőben már érkehetnek olyan hálózati információk, ill. mágneses adathordozón megjelenő információk, adatok, közlemények, amelyeknek fogadását és továbbszolgáltatását a rendszernek fel kell vállalnia.

A könyvtári rendezés - szinte minden nyelv esetében -, de különösen Magyarországon eltér a megszokott rendezéstől. A könyvtári szoftverek az ékezetes és speciális karakterek rendezésénél az egyedi kódértékek, vagy az alapjelre való azonosításnak megfelelő rendezést teszik lehetővé. Ez utóbbi esetben az online indexek megjelenítésekor az ékezetek "lecsapódnak". Ezzel a hazai kereső-felhasználókat mindenképpen a szabványoktól és a szokásoktól eltérő, nem pontos online indexekhez irányítják.

8.4. Szolgáltatási szintek (formák)

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatásai - a később kimunkálandó szolgáltatás- és árpolitika függvényében - mindenki számára elérhető, nyílt szolgáltatások.

A dokumentum-ellátás területén a másolat- és elektronikus szolgáltatások preferáltak. Az információ-szolgáltatások - a használó igényeitől és lehetőségeitől függően - lehetnek saját, vagy közvetítő segítségével végzett keresések az adatbázis(ok)ban, a találatok továbbhasznosításához pedig a szolgáltató és közvetítő központoknak biztosítani kell mind a hagyományos megjelenítési formákat (lista, COM, floppy, közvetlen letöltés), mind a hálózati kapcsolatok nyújtotta lehetőségeket (pl. letöltés, printelés).

A rendszer alapjait képező adatbázisokból és a szakterületenként beszerzett tájékoztató eszközökből, ill. ezek együtteséből - a megfelelő eszközök alkalmazásával - a szolgáltató könyvtáraknak teljesíteni kell

- a 'user oriented' típusú, egyedi kérések kiszolgálását,
- egy adott tudomány- vagy szakterületre vonatkozó teljes igényű, vagy szelektív kérés teljesítését (pl. figyelő szolgálatok),
- retrospektív kereséseket,
- kurrens tájékoztatást (újdonságok).

A szolgáltatási típusokon belül több tájékoztatási szint létezik

- regisztráló,
- bibliográfiai,
- szemlélő,
- értéknövelő adatokkal ellátott,
- dokumentum másolattal ellátott

szolgáltatások, amelyek részletezését az ágazati rendszereken belül kell megtervezni.

Szintén az ágazati rendszerek felelősségéhez tartozik az általuk épített vagy beszerzett

- faktográfiai adatbázisok,
- biográfiai adatok,
- céginformációk,
- lexikon, szótár típusú apparátusok,
- statisztikai adatok, stb,

hasznosítása a Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatásaiban.

9. Oktatási követelmények (Lásd még 6. sz. függelék)

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működését meghatározza a résztvevő munkatársak képzettsége is. Szükséges a különböző szintű képzésekben az informatika tárgyak tanítási szintjének és mennyiségének emelése, az oktatásban a tárgyak egymásra építkező szervezése. Létre kell hozni a könyvtár-, informatikus- és szakmai továbbképzés komplex rendszerét.

A könyvtári tematikát kiegészítő, javasolt informatikai tantárgyak:

a) Matematikai logika

b) Tervezés általában

- A rendszerelemzés és -szervezés alapjai
- Dokumentációs és könyvtári adatmodellezés
- A könyvtári adatcsereformátum és szerepe a gépesítésben
- Tárgyszavas és deskriptoros információkereső nyelvek szerkezete és tervezése

c) Gépesítés, adatbázisrendszerek

- Könyvtárgépesítés
- Integrált könyvtári rendszerek

d) Hálózatok, navigáció és keresés

- Számítógépes hálózati ismeretek
- Online referenz szolgálat

e) Nagyobb intelligenciájú rendszerek

- Navigáció a mesterséges intelligenciaalapú rendszerekben
- Szakértői rendszerek

A nemzetközi kapcsolatok építéséért, a szemlélet és alkalmazások bővítéséért - és önmagában a kiművelt emberfőkért - meg kell teremteni a Szakirodalmi Információs Rendszerhez tartozó munkatársak külföldi tanulmányi lehetőségeit (rövid tanulmányút, 1-2 féléves áthallgatás főiskolákon (!), egyetemeken, hosszabb ösztöndíj más rendszerek fejlesztői, alkalmazói központjában).

Rendszeresíteni kell a konferenciákon való részvételeket. Meg kell teremteni a hazai "vendégfogadás" (külföldi szakértők fogadásának) lehetőségeit.

10. A rendszer működtetése, igazgatása

A rendszer irányításában megoldandó az a látszólagos ellentmondás, amely a fenntartó, ill. felügyeleti szervezet (pl. egyetem, Akadémia, szakminisztérium) által az alapító okiratban vagy jogszabályokban megfogalmazott feladatok és az országos rendszer követelményeiből eredő feladatok között feszülhet.

Két előfeltétel teljesülését kell elvárni:

1. A fenntartókban tudatosítani kell, hogy az országos feladatok elvállalása nem módosít - csak hangsúlyjaiban változtat - a könyvtárnak a fenntartója által megszabott feladatait, csupán méreteiben növeli országossá; a feladat növekedések ellátása egyben a helyi szolgáltatások fejlődését is elősegíti.
2. A költségvetés annak arányában növelhető központi forrásokból, amilyen arányban az országnak nyújtott szolgáltatások meghaladják a helyi szükségletekből fakadó feladatokat.

Ezek teljesítése esetén az országos rendszerhez tartozó magintézmények országos feladatait rögzítő megállapodásokat és szerződéseket a fenntartóknak (is) jóvá kell hagynia.

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer célja következtében, valamint a feladatokhoz rendelt eljárások és eszközök alapján létrejövő hatások hasonlíthatóak az 1922. évi. XIX. törvény hatásához, amely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem megalapozásával kialakította - a 20. századra érvényesen - a modern magyar könyvtárügy és könyvtárközi kapcsolatok szabályrendszerét. Ennek okán, amikor a Rendszer irányításában gondolkozunk, figyelembe kell vennünk a már előttünk járó - és sikeresnek tekinthető - modellt, amely a Gyűjteményegyetem szervezeti kereteinek kialakítását: "ami személyi kapcsolatok és intézményes szervek útján történik", a Gyűjteményegyetemnek, mint "új autonóm szerv"-nek az irányításával. [jegyzet: A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp. 1927. 310-311, 315-317, 348-349.p.]

A fentiek alapján az országos rendszer egészének irányítására az alábbi megoldások, vagy ezek kombinációja lehetséges:

- a) Megalakulna egy, a magintézmények vezetőiből álló tanács, amelyben az elnöki és titkársági teendőket váltakozva töltik be. Más, e rendszerekhez tartozó könyvtárak e tanácsban képviseltetik magukat. A tanács hatásköre csak az országos feladatokra terjed ki.
- b) A résztvevő könyvtárak egyenrangúsításával, az országos hatáskörök megosztásával a rendszerhez tartozó könyvtárak - a vállalt feladatok és a központi támogatások függvényében - függetlenednek a fenntartóktól. Egyben a fenntartók és a Rendszer irányítói között egy intézményesített egyeztető tanács biztosítaná az egyöntetű irányítást.
- c) A British Library létrehozásának mintájára* a magintézményeket magába foglaló rendszer élére manager típusú főigazgató kerül (egy-két fős stábbal), akinek főigazgatói hatásköre van a rendszer egészét érintő kérdésekben. Nem szól bele a helyi ellátás kérdéseibe.
- d) Könyvtári "jogőr" kinevezésével, akinek felettese vagy a Tudománypolitikai Bizottság, vagy az Országgyűlés. Vítás kérdésekben foglal állást és terjeszti állásfoglalását felettes testületéhez. Döntési joga nincs, viszont döntésre terjeszt elő a szaktárcák feletti szinthez.
- e) A meghatározott irányító ill. irányítószervezet mellett közös fejlesztési programok elvégzésére egy főfoglalkozású szakértői csoport szervezhető. A rendszer működésének szakmai koordinálását (könyvtári, informatikai, számítástechnikai), az üzemelés ellenőrzését egy- vagy több hasonló központi csoport végezheti. (Létrehozhatók már meglévő intézmények feladatainak kiterjesztésével is, pl. a feladatra újraszervezett Könyvtártudományi és Módszertani Központban és/vagy a - számítástechnikai feladatokra - az IIFP keretei között.)

11. Jogsabályi keretek és jogvédelem (javaslat)

1. Vissza kell állítani a Magyar Szabványügyi Hivatalnál, vagy hatósági jogkörrel felruházott intézményre kell bízni a szakirodalmi ellátás hazai szabványosítási háttérét mind könyvtári, mind informatikai témakörökben. Meg kell határozni a hazai adaptálásra kijelölt szabványok, ill. a nemzetközi változatban használható szabványok körét. Biztosítani kell a bevezetés kötelezőségét, ennek szakmai és pénzügyi következményeivel együtt.
2. El kell készíteni a Könyvtári törvény új változatát, benne a központi szolgáltatások és könyvtárközi kapcsolatok szabályozását az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működtetésével kapcsolatos változások figyelembevételével.
3. Ki kell dolgozni az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatási körére vonatkozó használati jogokat - figyelembevéve a nemzetközi gyakorlatot - a szerzői jogvédelem függvényében. Biztosítani kell a szankcionálás lehetőségét.

* Ismeretes, hogy a British Múzeum Könyvtára és a British National Bibliography független intézmények voltak; a nemzeti tároló, kölcsönző és tájékoztató könyvtár (British Library) együttes vezetésére közös főnököt neveztek ki.

4. A rendszer céljainak megfelelően újra fogalmazandó a tárolókönyvtárral kapcsolatos tulajdonjog kérdése.
5. Meg kell határozni az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer szolgáltatásait igénybevevők kötelezettségeit. Ki kell dolgozni a kapcsolatos árpolitikát.

12. Gazdaságosság. Költségbecslés

12.1 Gazdaságosság

Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer működtetésének gazdaságossága (pozitív mérőszámmal) tényszerűen nem lesz megállapítható. Egyrészt mert az összehasonlítása a jelenleg működő rendszerekkel nem reális, másrészt mert a nemzetközi trendekhez való kapcsolódás, a szolgáltatások szintre hozása és ennek következtében a rendszert használók eredményesebb mutatóinak visszavetítésére nem áll rendelkezésünkre egzakt módszer.

12.2 Költségtervezés

A Szakirodalmi Információs Rendszer kiépítésének költségei a tervezés jelen szakaszában még nem mérhetőek fel. Az alternatívák eldöntését, ill. az irányok kijelölését követően össze kell állítani az elvégzendő feladatok jegyzékét, ütemezését. Az ütemezésen belül meg kell határozni a megvalósítás szintjeit meghatározott időkorökre, s ennek alapján az első feladatok költségeit.

Az egyes feladatok feltételezett költségei a felhasznált dokumentumokban szerepelnek, ill. azokból tájékoztató adatok szűrhetők ki:

Ad. I.3. Állománybeszerzési keret: az adott dokumentumra reális (hazai és külföldi) áremelkedések figyelembevételével az éves beszerzési keretek 35-50 %-kal való megemelése szükséges. A retrospektív beszerzések - a gyűjtőkori döntések alapján - külön céltámogatást igényelnek.

Ad. I.4. Tárolókönyvtár: kiépítés, működtetés (a jelenlegi keretek felhasználásával) kb. 100-150 MFt.

Ad. I.5.3 A retrospektív feldolgozás költségei: külföldi cég megbízásával, a tervezés, előkészítés, szervezés, szállítás, korrigálás, betöltés költségeit is beleszámítva: 1-1.5\$/katalógus cédula; francia adatok alapján: csak egy tétel scannerezése 7-15 FrFrank. Hazai központ beállítása esetén ez eszközbeszerzésre (scanner, kezelőszoftver, munkaállomás) munkabérre, és az output előállítására fordítódik. Előnye: közvetlen kapcsolat, könnyebb javítási lehetőség, munkahely teremtés, stb.

Ad. I.6. A különböző, tájékoztató adatbázisok kiépítésének költségei, tárgyuktól függően 1-20 MFt, adott hardver és szoftver használatával. A külföldi adatbázisok használata, ill. vásárlása (az egy- vagy több felhasználós feltételtől függően) 500-2000 \$/CD.

Ad. I.7.1 ETO karbantartás: Az éves ETO-bizottsági tagság 1500-10.000 gulden. A tagdíj mértékétől függően az ETO fejlesztések, ill. a teljes ETO mágnesesadathordozón - csereformátumban - megkapható.

Ad. I.7.1 Általános tárgyszójegyzék: a 100.000-es lexikai egységet képező állomány gyűjtése, szerkesztése, rögzítése, a kezelő szoftver kialakítása kb. 25-30 MFt.